

13. د. محمود فهمي حجازي. الأسس اللغوية لعلم المصطلح. مكتبة غريب 1993

***

Бұл мақалада араб тіліндегі терминдердің жасалу жолдары мен олардың қолданылуы айтылады. Сонымен қатар араб елдерінің белгілі терминологтарының

еңбектеріндегі тәсілдер жайлы да сөз қозғалады.

***

This article is devoted to the formation of Arabic terms and their using in the language. Also there are considered methods of terminology in the works of Arabic scientists.

Сейдахмет Эльдар

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ТОЛЫҚТЫРҒЫШ СӨЙЛЕМ МҮШЕСІ

Бір ұлт тілінің күрделі не күрделі еместігін сол тілдің грамматикасы белгілейді. Сөйлемде сөз бен сөз тіркестері арасында белгілі грамматикалық байланыс болып отырады. Сол грамматикалық байланысты басшылыққа ала отырып, сөйлемді құрамдас жіктерге бөлуге болады. Осы бөлінген сөйлемнің құрамдас жіктері сөйлем мүшелері деп аталады. Қытай тіліндегі сөйлем мүшелері - өзінің орны мен қызметіне қарай: бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш және толықтырғыш болып алты түрге бөлінеді [1:55]. Сөйлемді талдаудағы мақсат – сөйлемнің құрылымы арқылы оның мағынасын толық игеру. Қазақ тілінде сөйлем мүшелерінің бес түрі бар, толықтырғыш мүше қазақ тілі грамматикасында тура баламасында кездеспейді.

Толықтырғыш(补语 bu yu) дегеніміз – етістіктен немесе сын есімнен жасалатын екі компонентті құрылым. Оның алғашқы бөлшегі етістік арқылы жасалып, іс-қимылды білдіреді. Екінші бөлшегі етістік немесе сын есім арқылы жасалып, бірінші бөлшек арқылы жасалған іс-қимылдың барысында пайда болған іс-әрекеттің күйі білдіреді, немесе бірінші бөлшекте көрсетілген іс-қимылға баға береді [5:8]. Мысалы:

他的钱用完了-tade qian yong wan le- Оның ақшасы бітіп қалды. Бұл жерде толықтырғыш екі етістіктің «қолдану» және «біту» көмегі арқылы жасалып тұр.

Толықтырғыштың өзіне тән ерекшелігі ретінде бірінші және екінші бөлшектің ортасына 得(de, мағынасы – алу, қол жеткізу) және 不(bu

морфемасының мағынасы- «жоқ», болымсыздықты білдіреді) морфемаларын қою болып табылады. 得 de инфиксі 能 neng модальді етістігімен синонимдес, ал 不 bu инфиксі оның болымсыздық түрі 不能 buneng - мен синонимдес. Толықтырғыштың екі бөлшегінің арасына осы жалғауларды қоюдың арқасында, іс-әрекеттің орындалуы мүмкін немесе мүмкін емес мағыналары пайда болады. Мысалы:

这本书很厚, 我今天看不完-zhe ben shu hen hou, wo jintian kan bu wan – Бұл кітап тым қалың, мен бүгін оқып біте алмаймын. Бұл сөйлемде толықтырғыш іс-әрекеттің орындалу-орындалмау мүмкіндігін білдіріп тұр.

怎么样? 多少? 多久? 什么结果? Қалай? Қанша? Қанша уақыт? Қандай нәтиже? Деген сұрақтарға жауап береді.

Сөйлемде сан-мөлшер сөз және мезгілдік зат есім, есімдік, етістік, сын есім, үстеу, сонымен бірге сөз тіркестеріде толықтырғыш болады.

Мысалы:

我去过两趟。

我能听懂你的话。

他的字写得漂亮。

这座楼房坚固得很。

老师讲得有道理。

Толықтырғыш мүшенің түрлері

Қытай тілінде толықтырғыш сөйлем мүшесі мағынасы мен құрылымдық ерекшелігіне қарай алты түрге бөлінеді.

1. 结果补语 Нәтижелі толықтырғыш мүше

Нәтижелі толықтырғыш мүше қимыл әрекеттің өзгерісін, нәтижесін білдіретін толықтырғыш мүше. Әдетте

етістік пен сын есім толықтырғыш мүше болады. [4:158]

Мысалы: ①你把教室打扫干净。

②婴儿已睡好了。(*睡了好)

结果补语的结构特点

Нәтижелі толықтырғыш мүшенің құрылымдық ерекшеліктері

Нәтижелі толықтырғыш мүше сөйлемде қимылдың тоқтағанын және нәтижесі бар екендігін білдіреді, соңына 了ны ертеді. Кейбір кезде сөйлем мағынасына қарай 过ны ертеді, бірақ着ны ертпейді.

Нәтижелі толықтырғыш мүше мезгілді білдіргенде бұрынғы қимылдың тоқтаған не тоқтамағанын білдіреді. Сондықтан да ол没ды алып келеді. Тек қана болжалды жағдайда ғана不ды алады. Мысалы:

①我听懂了他的话。(*听懂)

他还吃不饱。(*他还吃不饱)

②下午还要干好长时间呢, 不吃饱不行呀。

Нәтижелі толықтырғыштың баяндауышы мынадай формада болады.

Мысалы:

有‘得到 附上’的意义:

买得拾捡+着(zhao)。

看听得找+到

合贴缝穿+上

有‘离开, 附上’的意义:

卖丢扔输+掉 拆脱放丢+下

有‘固定不变’的意义: 记停抓拉+住

*得掉 *穿下 *拆着 *脱上

2. 趋向补语 Бағыт-бағдарлық

толықтырғыш

Бағыт - бағдарлық толықтырғыш мүше қимыл әрекеттің бағдарын білдіретін етістіктен жасалатын толықтырғыш мүше.

Мысалы: ①他把手举起来了。

②他终于明白过来了。

Әдетте заттар мен адамдарды білдіретін зат есім, толықтауыш болғанда толықтырғыш мүшенің ортасына не соңына келеді. [3:85] Мысалы:

走进一个人来 走进来一个人

递过一本书来 递过来一本书

Толықтауыш мекенді білдіретін сөз болғанда, тек толықтырғыш мүшенің ортасына келеді.

跑进教室里去。 *跑进去教室里。

走下楼来 *走下来楼。

动词和宾语结合的紧, 宾语位于补语中间。

说起话来

*说话起来

回过头来

*回头过来

3. 情态补语 Күй – жайды білдіретін толықтырғыш мүше

Етістік және сын есімнің соңында келіп сан-шаманы білдіретін толықтырғыш мүше. Мұндай толықтырғыш мүшелер көбінде 得ны алып жүреді. Екі түрге бөлінеді.

Сын есім немесе көңіл күйді білдіретін етістіктің соңында келіп дәрежені білдіреді.

极透死坏лар толықтырғыш мүше болады. 得ны толықтырғыш мүшенің алдына қосуға болмайды, 了ны соңына қосуға болады.

Мысалы:

①他心里难过极了。(*难过极了)

②这件事麻烦透了。(*麻烦透了)

1. 多, 远 толықтырғыш мүше болады. Толықтырғыш мүшенің алдына得косса да, коспаса да болады. Сөйлем соңына 了ны қосады. Бұл әсірелеу мағынасындағы демеулік сөз болады. Мысалы:

①他们两个的性格差远了。(差得远了)

②他的汉语比我强多了。(强得多)

很慌 要命 要死 不得了, 不行

Қатарлылар толықтырғыш мүше болады. толықтырғыш мүшенің алдына сөзсіз得ны қосу керек.

Мысалы:

①虽然只是一句话, 却把他气得要命。

②他最近忙得很 别去打扰他。

2. Етістіктің соңында қимылдың жағдайын баяндау және жағдайды түсіндіру және оны қортындылау мақсатынды келеді. Толықтырғыш мүшенің алдына 得косылады. Әдетте етістік, сын есім және сөз тіркестер толықтырғыш мүше болады.

Мысалы: ①动作做得太猛了。(说明动作)

②昨天晚上他睡得很晚。(说明动作)

③这篇文章写得很好。(评价主语)

Күй- жайды білдіретін толықтырғыш мүшенің екі түрлі формасы болады:

1. Қимыл қайталанып келеді. [6:45]

Мысалы: 她汉语说得流利。

2. Толықтауыш етістіктің алдына келеді.

Мысалы: 她汉语说得流利。

4. 数量补语 Сан мөлшер толықтырғыш мүше

Қимыл әрекеттің өзгерісін білдіретін толықтырғыш мүше. Ол үш түрлі болады. 1. Қимылдық сан мөлшер. 2. Мезгілдік сан мөлшер. 3. Салыстырмалы сан мөлшер.

1. Қимылдық сан мөлшер.

Қимыл әрекеттің сан мөлшерін білдіреді. Мысалы:

① 这部电影我已经看了三遍了。

② 我拿不动了，请帮我一下。

动态助词，了，过，放在动词后，补语前。

Аспекттік шылау了，过 етістіктің соңына, толықтырғыш мүшенің алдына келеді.

① 来中国后我去过量词长城。

② *来中国后我去量词长城。

2. Мезгілдік сан мөлшер

Қимыл әрекеттің жағдайын, уақыттың ұзын-қысқалығын білдіріп келеді. Мезгілді білдіретін сөздер толықтырғыш мүше болады.

Мысалы: ① 我喊了你半天。(持续时间)

② 他书房里的灯亮了一晚上。(持续时间)

3. Салыстырмалы сан-мөлшер

Салыстырмалы сан-мөлшерлік толықтырғыш мүше. Сын есімнің соңына келіп нәтижені салыстырып келеді. Мысалы:

① 他比我高一头。

② 这条路比那条路远一些。

Салыстырмалы сан-мөлшерлік толықтырғыш мүше ешқашан сын есімнің алдына келмейді. Мысалы:

① *他一头比我高。

*② 这条路比那条路各一些远。

3. Салыстырмалы сан-мөлшер

Салыстырмалы сан-мөлшерлік толықтырғыш мүше. Сын есімнің соңына келіп нәтижені салыстырып келеді. Мысалы:

① 他比我高一头。

② 这条路比那条路远一些。

Салыстырмалы сан-мөлшерлік толықтырғыш мүше ешқашан сын есімнің алдына келмейді Мысалы:

① *他一头比我高。

*② 这条路比那条路各一些远。

5. 可能补语 Мүмкіндік толықтырғыш

Мүмкін не мүмкін еместікті білдіретін толықтырғыш мүше. Ол үш түрлі болады.

1. Қимыл әрекеттің нәтижелі болатын болмайтындығын көрсетеді. Мүмкіндікті білдіргенде得 қосылады. Мүмкін еместікті білдіргенде不 қосылмайды. [5:65]

Мысалы: ① 电话打得通吗?

② 别看东西多，好好摆摆，肯定装得下。

③ 生词太多了，记不住。

1. 得+不+了(liao) Мәлім қимыл әрекеттің өзгерісінің және жүзеге асатынын аспайтынын білдіреді. Мәлім бір өзгерісті, күй - жайды, шаманы болжап келеді. 得了 Мүмкіндік формасы болса, 不了 мүмкін емес формасы. Мысалы:

① 他肚子疼，今天的参观去不了了。

② 我们一定赢得了他们。

2. 得不得 Мүмкіндік

формасы: «жеткілікті, болады» деп келеді. 不得是 Мүмкін емес формасы: «жетпейді, болмайды» деп келеді.

Мысалы: ① 哪个地方太偏僻去不得。

② 这个人你可小看不得。

Бір сыпыра құрылымдық сөйлем осындай толықтырғыш мүшенің формасына ұқсайды. Олар жиі бірге қолданысқа түседі, сөйтіп тұрақты құрылым қалыптастырады. Сонымен бір сөзге айналады.

Мысалы: 怪不得 顾不得 恨不得 巴不得 值得 值得不得

舍不得 舍不得 记得 记得不得。

Мүмкіндік толықтырғышты қолдануда көңіл бөлетін түйіндер:

Мүмкіндік толықтырғыштың білдіретін грамматикалық мағынасы бастысы субъектив шарт жағдайды, мәлім әрекетті, өзгерісті, нәтиженің болатын болмайтындығын көрсетеді. Сондықтан да әдетте қимылдың аяқталмаған немесе жағдайдың әлі де өзгерісте екендігін білдіреді. Етістіктің немесе толықтырғыш мүшенің соңына қимылдың аяқталғанын білдіретін 了-ны қосуға болмайды.

Мысалы: ① 昨天的作业做完了吗?——没做完。(做不完)

② 都两点了，怎么一个人也没来。

*都两点了，怎么一个人也来不到了。

Егер етістіктің соңында толықтырғыш мүше болса онда оның екі түрлі орны болады. Толықтырғыш мүшенің соңына немесе етістіктің алдына қойып бастауыш жасауға болады. Алайда

етістік пен толықтырғыш мүшенің арасына қоюға болмайды.

Мысалы: ①这件事我办得了。
*我办这件事得了。

Бұл үш түрлі мүмкіндік толықтырғыш, мүмкін не мүмкін еместікті қайталай сұрайды.

Мысалы: ①买得起买不起?
②看得看不得? 菜得来不了?

6. 介词短补语

Предлогты

толықтырғыш мүше

由 自 向 在 到 қатарлы сөздер предлогты сөз тіркесін қалыптастырып етістіктің, сын есімнің соңына келеді. Сөйтіп мезгілді, орынды, бағдарды салыстырады. [6:253]

Мысалы: ①养老院坐落在半山腰。(处所)
②溪水欢快地流向远方。(方向)

Предлог сөз тіркесі толықтырғыш мүше болғанда фонетикалық кідіріс предлогтан кейін болады. Шақтық мағынаны білдірген болса предлогтың соңына қойылады. Етістіктің соңына қоюға болмайды.

Мысалы:

①我把那几本词典放在了你的桌子上。
②*我把那几本词典放在了在你的桌子上。

Толықтауыш пен толықтырғыш мүшенің рет-тәртібі

Толықтауыш пен толықтырғыш мүше екеуі бірдей етістіктің соңында келсе, екеуінің рет-тәртібі мынадай бірнеше түрлі жағдайда болады. [5:69]

“谓+补+宾”格式:

①我们制定好了学习计划。

②班主任征求了量词意见。

“谓+宾+补”格式:

①古丽江等了哈山三小时。

②我找了你好三次。

“谓+宾+补+谓+补+宾”格式:

①我好容易才回家一趟。

②我好容易才回了一趟家。

“谓+宾+谓+补”格式:

①他开车开得好。

②他写字写得快。

谓+补+宾+补。

①他们说起话来。

②他们走进教室里去了。

***

1. Lu Jianming. Shubu jieyou yuyi fenxi. Beijing, 1990
2. Lu Jianming. Shi duo nian li xiandai han yu yanjiu guanjian. Beijing, 1990
3. Wang Li. Zhonguo xiandai yufa. Beijing, 1985
4. Яхонтов С.Е. Основные понятия грамматики изолирующих языков. М., 1982
5. Li Linding. Xiandai han yu juxing. Beijing, 1986
6. Wan Meng. Zai Yile. Beijing, 1984

***

В этой статье рассматривается дополнительный член предложения и его разновидность.

***

In this article rates complementary union of sentence and his variety.

А. Сейтхан

АРАБ КАЛЛИГРАФИЯСЫ: ТАРИХИ ШОЛУ

Арабтар дүние жүзіне тек дінді ғана таратып қоймай, сонымен қатар, тілі мен алфавитін де таратты. Мұсылман діні дүниенің қайсыбір бөлігіне келетін болса, сол жерге араб тілі мен жазуы да еніп отырған. Сол себептен, араб тілі Солтүстік Африка мен Таяу Шығыс елдері үшін мемлекеттік және ана тілі болып қалыптасып кеткен.

Ислам дінін қабылдаған елдерде араб тілі мемлекеттік тіл мәртебесіне ие

болмаса да, ол діни тіл ретінде қолданыста болды. Құран, араб тілінде жазылғандықтан, діннің шарттарын орындау және күніне бес уақыт намаз оқу тек араб тілінде жүргізілуі керек болатын. Осы себептен араб тілін қазіргі таңда Атлантика жағалауындағы Мавританиядан, Солтүстік Африкадан, көптеген Азия елдері мен Қиыр Шығыстағы Индонезия мен Филиппиннен естуімізге болады. Қытайдың өзінде